

Nánási László

## A magyar történeti büntetésügyi tudomány megteremtőjének, Vajna Károlynak élete és műve\*

A magyar történeti büntetésügyi tudomány megteremtőjének, Vajna Károlynak a 160. születési évfordulója alkalmat ad életének és művének felidézésére. Ő azon jeles alakja a magyar kultúrtörténetnek, aki származása, iskoláztatása, munkája révén olyan életművet alkotott, amelynek eredménye egy addig nem létezett tudásterület létrehozása lett.

\*\*\*

Vajna Károly 1851. október 13-án született Nagyenyeden. Édesapja, a jogot is tanult, háromszéki székely Vajna Antal az akkor már több mint kétszáz éves múlttal rendelkező, a magyar kultúra számos kiválóságát adó nagyenyedi kollégiumnak, a Bethlen Gábor alapította Főtanodának volt pedagógia-klasszika irodalom tanára. Nagyműveltségű ember, aki kiváló szervezőképességével egyik újraindítója volt az 1849. januári román pusztítás áldozatává esett kollégium és város életének. Édesanyja a franciaországi születésű Asbrani Karolina, akitől az akkori Európa összekötő nyelvét sajátíthatta el.<sup>1</sup>

A Nagyenyeden lakó és a kollégiumban klasszikus műveltséget elsajátító Vajna ismerte a városban 1858-ban, a bécsi birodalmi kormány által létesített fegyintézetet, amelynek életéről hallottak megfoghatták ifjú fantáziáját. Az érettségi után, 1870–1874-ben az erdélyi szászok központjában, Nagyszebenben, a jogakadémián folytatta tanulmányait. Itt jogi tárgyakat (pl. magyar alkotmány, római jog, magyar és osztrák magánjog, büntetőjog), kamarai tudományokat (pl. nemzetgazdászat, pénzügy- és államszámvitel, statisztika), törvényszéki orvostant tanult, a város közegében pedig magas szintre fejleszthette

német nyelvtudását. Tanulmányai eredményeként jogtudományi államvizsgát tett.<sup>2</sup>

A jogakadémia befejezése után a nagyenyedi törvényszék joggyakornokaként kezdett dolgozni, s 1875-ben bírói vizsgát tett. De mivel e szervet az elsőfokú királyi bíróságok újabb szervezéséről szóló 1875:36. törvény-cikk<sup>3</sup> alapján kibocsátott 2722/1875. IME rendelet<sup>4</sup> megszüntette, ezért Vajna a közigazgatásban folytatta a munkát: Nagyenyeden maradván 1875–1887 között Alsó-Fehér vármegye aljegyzőjeként, később a város tanácsosaként, majd három évig ismét a vármegye szolgálatában, árvaszéki ülnökként tevékenykedett. Közben tovább képezte magát, s 1886-ban Kolozsvárott állam-számvitel-tani végzettséget szerzett. Mint egzisztenciával bíró tisztviselő, 1878-ban Naszódon házasságot kötött a helyi szász Stock Leopoldinnal.

Ebben az évben született az 1878:5. tc.-kel megalkotott büntető törvénykönyv is a büntettekről és vétségekről, amely meghatározta Vajna további életét. A kódex szankciórendszerét a szabadságvesztésre alapozta, hiszen 20. §-a rögzítette, hogy a „büntetések nemei a következők: 1. halálbüntetés, 2. fegyház, 3. államfogház, 4. börtön, 5. fogház, 6. pénzbüntetés”. Ennek megfelelően a magyar kormányzat az 1880. szeptember 1-jén hatályba lépett kódex végrehajtása érdekében hatalmas építési beruházásokat végzett: sorra létesültek, bővültek, korszerűsödtek az országos fegyintézetek, törvényszéki börtönök, járásbírói fogházak, amelyek személyzetének betöltése új lehetőségeket kínált sokak számára.<sup>5</sup>

Vajna is váltott, s bekapcsolódott a büntetés-végrehajtás munkájába: 1887–1889-ben a szegedi kerületi börtön, majd 1895-ig a szamosújvári fegyintézet ellenőrének szolgált. E beosztás betöltésének feltétele volt a számvitel-tani vizsga, maga a munkakör pedig az intézet gazdasági vezetését s az igazgató helyettesítését jelentette. 1895-ben magasabbra lépett, s a szamosújvári fegyintézet igazgatója lett, figyelemmel arra is, hogy a beosztás betöltéséhez szükséges jogi végzettséggel és jogtudományi államvizsgával rendelkezett. Innen 1898-ban

újra Szegedre vezetett az útja, s a kerületi börtön igazgatójaként dolgozott. Három év elteltével, 1901. november 14-ével pedig a fővárosba került mint a Budapesti Országos Gyűjtőfogház igazgatója.<sup>6</sup>

Vajna a büntetéseket végrehajtó szervezet tagjává s egyik vezetőjévé válva meggyőződéssel hitt a szabadságvesztés hasznosságában. Mint írta: a korábbi „legiszonyúbb, legkegyetlenebb, legembertelenebb büntetések



Vajna Károly

nemhogy elriasztották volna az embereket a büntettek elkövetésétől, sőt sok esetben ambíciózták őket arra. És minél gyakoribbak voltak e kegyetlen büntetések, annál többet veszítettek elijesztő voltukból, annál megszokottabbakká váltak... A nyilvános kivégzés is a nagy közönségnek mulatságául és erkölcsének eldurvulására eszközül szolgált”. Amikor viszont az „emberiség rájött arra, hogy a gonoszokat meg kell győzni arról, hogy a büntetés, az avval járó szenvedés igazságos és méltányos, akkor elfogadta a javítás elvét, mert már arra törekedett, hogy a bűnösöket bűneiknek tudatára ébressze, a büntetés pedig első feltétele és jele a javulásnak”.<sup>7</sup>

A kor felfogása szerint a munka a „javításnak egyik leghatalmasabb eszköze”, ezért az elítéltek a szabadságvesztés tartama alatt nem tétlenül múltatták az időt, hanem képzettségüknek, egészségi állapotuknak megfelelően részt vettek az intézmény által biztosított foglalkoztatásokban. A Vajna által vezetett fegyintézetekben pl. szövő, cipész, famegmunkáló (kádár, asztalos, esztergályos), lakatos, kovács, szabó, kosár-, kefe-, könyvkötő, gyékényfonó műhelyek, üzemek működtek. Emellett az elítéltek tanultak és vallásuknak megfelelően hitéleti szertartásokon vettek részt.<sup>8</sup>

Vajna szerint a büntetés töltése nemcsak az elítéltet, hanem a hozzátartozóit is sújtja, ezért „enyhíteni kell a rabságban levők ártatlan családjának testi-lelki nyomorán szeretettel, jó tanáccsal, adományokkal”, továbbá szükséges a „szabadulásuk után a fölöttük való gyámkodás és becsületes megélhetésüknek biztosítása”. E célokra jöttek létre azon társadalmi szervezetek, amelyek az „eltévelyedett embereket testvérül fogadják, nekik a börtön kapujánál segítő kezeket” nyújtanak, annak érdekében, hogy „őket a jó útra tereljék, s azon megtartsák, ... gyámolítsák,

nekik gondjukat viseljék, s őket a hazának és az emberiségnek megmentsék”.<sup>9</sup>

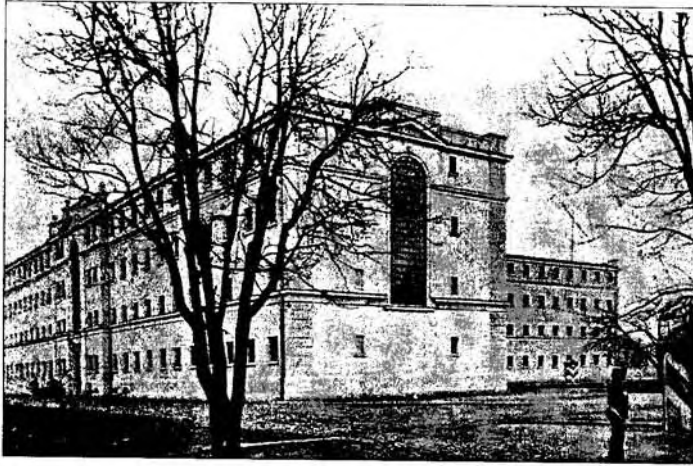
E gondolatoknak megfelelően Vajna „lelkes és jóakarató támogatásban” részesítette a segítséget és utógondozást végző szervezeteket; 1909-ben részt vett az Országos Pro-

testáns Patronage Egyesület létrehozásában, amelynek alelnöke lett, az e szerv által alapított dunaalmási szeretetház tevékenységét figyelemmel kísérte, mint ahogy hozzájárult a gyűjtőfogházban lévő „rabnők lelki nyomorának enyhítésére” törekvő Lorántffy Zsuzsánna Egyesület működéséhez, valamint a Fővárosi Katolikus Patronage Egyesület által szervezett rendezvényekhez.<sup>10</sup>

A megítélés szerint

Vajna Károly munkájában „kiváló szakavatottsággal és lankadatlan buzgósággal kezelte a fegyházi nehéz és sokoldalú igazgatási teendőket. Első tisztviselője volt a fegyintézetnek nemcsak hivatali állásánál, hanem ügybuzgóságánál fogva is”. Ennek elismeréseként számos alkalommal részesült fizetési osztály- és fokozat-, valamint személyipótlék-emelésben, kitüntetésben: 1905-ben az uralkodótól királyi tanácsosi, 1919 februárjában a Népköztársaság minisztertanácsától miniszteri tanácsosi címet kapott.<sup>11</sup>

Vajnát hivatásán túl számos más dolog is foglalkoztatta. Tulajdonságai a nyitottság irányába vitték, hiszen mint írták róla, „széles látókörrel bíró mívelt, jó modorú férfiú, ki nélkülözhetetlen tagja volt a mívelt köröknek, de nem vetette meg az egyszerű embert sem. Kötelességét példás pontossággal teljesítette. Érdeklődött minden iránt, ami szép, jó, nemes. Egy perczig sem vesztegelt tétlenül: a munka, mely nemesít, volt életeleme.” Ennek megfelelően foglalkozott művészettel, irodalommal, régészettel, nyelvekkel. Festett és írt, például feldolgozta szolgálati



*A nagyenyedi M. Kir. Orsz. Fegyintézet*



*A szamosújvári fegyintézet*



*A szegei kerületi börtön*

helyének, az 1785-től fegyintézeté alakított szamosújvári várnak a történetét, s művelődési rendezvényeket szervezett.<sup>12</sup>

1905 szeptemberében közreműködött a magyar jognak és büntetés-végrehajtásnak rangot jelentő világrendezvény, a VII. Nemzetközi Börtönügyi Kongresszus lebonyolításában. Mint a korszak kimagasló büntetőjogásza, Edvi Illés Károly írta, a rendezés „annak nyílt elismerését jelenti, hogy Magyarország már közösségbe lépett a kultúrállamokkal, s... jogászaink és börtönügyi szakértőink méltó kiegészítői... a művelt világ kitűnőségeiből alkotott nemzetközi kongresszusnak”.<sup>13</sup>

E jeles szakértők egyikeként – a korszak aktuális kérdéseivel (kodifikáció, börtön, bűnmegelőzés, fiatalokrára vonatkozó jogintézmények) foglalkozó, francia nyelvű rendezvénysorozat keretében – Vajna Károly is bemutatta intézményét, a gyűjtőfogházat, amely a „legnagyobb mértékben megnyerte a külföldi vendégek tetszését”.<sup>14</sup>

A kongresszus alkalmából adta ki magyar és francia nyelven az Igazságügyi Minisztérium (IM) az oda berendelt Megyery István királyi főügyész helyettes által szerkesztett, a hazai szabadságvesztés-végrehajtás kérdéseit részletesen taglaló, *A magyar börtönügy és az országos le tartóztatási intézetek* című hatalmas művet, amelynek történeti része részint a „börtönügyi irodalom terén működő” Vajna akkor már készülő monográfiája alapján íródott.<sup>15</sup>

Az erdélyi többnemzetiségű közeget ismerő, s a fegyintézetekben is különböző etnikumokhoz tartozó elítéltekkel találkozó Vajna figyelmét felkeltették a népelet kérdései is, s így 1905 novemberében a Magyar Néprajzi Társaság tagja lett. Részt vett a társulat életében, s publikált is a büntetések történetéhez kapcsolódóan.<sup>16</sup>

Szolgálati idejének végéhez közeledve, a vesztes I. világháborút követő zavaros időkben Vajna Károly belekerült a történelem sodrába, hiszen a gyűjtőfogházban foganatosították 1919 februárjától március 21-ig az állam elleni bűncselekmények gyanújával vizsgálati fogságban lévő kommunista vezetők fogva tartását, majd hatalomra kerülésük után Wekerle Sándor volt miniszterelnök internálását. Az idős ember átélte a tanácsköztársas-

ság bukása utáni kormányzati káoszt, a román megszállást, majd a kivonulásukat követő újabb hatalomváltást. Mindezek lezárásaként 1919. december 31-én nyugalomba vonult.<sup>17</sup>

Nyugdíjasként a Budapesti Református Egyház még 1906-ban megválasztott presbitereként, kőbányai parochiális gondnokként, valamint a szülővárosa és egykori is-



A budapesti Gyűjtőfogház

kolója emlékeit ápoló, az elszármazottaknak találkozási lehetőséget biztosító Nagyenyedi Bethlen Kollégium Volt Diákjai Testvéri Egyesületének alapító tagjaként tevékenykedett.<sup>18</sup>

Majd’ nyolcvan évesen, 1931. július 13-án hunyt el, s két nappal később rokonsága és barátai gyásztól kísérve temették el a fővárosban, a Rákoskeresztúri Új Köztemetőben. (Sírját a Nemzeti Emlékhely

és Kegyeleti Bizottság 2011. november 16-án hozott 77. számú határozatával a Nemzeti Sírkert részévé nyilvánította.)<sup>19</sup>

\*\*\*

Vajna Károly pályafutása Magyarország felvirágzásának, évről-évre való gyarapodásának idejére esett. E korszakban kialakult a tömeges érdeklődés a haza dolgainak meg-

ismerésére, múltjának, jelenének feltárására. Megtörténtek a gyűjtések, rendszerezések, közzétételek, amelyek tudományos és népszerű írásokban (monográfiák, lexikonok) láttak napvilágot.<sup>20</sup>

A számos megjelent mű közül azonban hiányzott a magyar büntetésügy múltjának feltárása és megörökítése. A korszak szakirodalmá addig alapvetően a helyes megoldások megtalálásával, a működés kérdéseivel foglalkozott.<sup>21</sup>

Vajna Károly hatalmas munkája következtében azonban alapvető változások történtek, melyek eredménye egy monográfia megjelenése és egy múzeum felállítása lett.

Vajnat történeti érdeklődése és hivatása egyaránt ezek létrehozására sarkallta. Ebbéli munkájának motívójaként írta: „láttam milyen édes keveset törődnek nálunk... a

hazai börtönügy múltjával”. Ennek jelentőségét illetően vallotta, hogy ismerete „mértéket ad kezünkbe a jelen intézményeinek elbírálásához. Ha nem törődünk avval,



Vajna Károly sírköve a budapesti Új Köztemetőben

hogy mekkora utat, mennyi idő alatt és minő erőfeszítéssel hagytunk hátra – akkor távoli célt elérni soha nem fogunk”. A kutatásban és feldolgozásban „nem az újítás vágya vezérelt, hanem a régiségek iránt való szeretetem ösztönzött munkásságra”. Vallomása szerint nem a dicsőséget kereste, hanem kötelességét végezte. Hogy ennek eredményeként „érdemes vagy bárcsak érdekes-e művem? Nem tudom. Csak annyit tudok, hogy lelkiismeretesen dolgoztam rajta, hogy becsületes munkát végeztem. [...] A kötelesség teljesítése pedig nem lehet hiábavaló munka”.<sup>22</sup>

Vajna Károly évekig tartó forrásgyűjtése és -feldolgozása eredményeként – az IM támogatásával – 1906–1907-ben megjelent Budapesten *Hazai régi büntetések* című munkájának két óriási kötete. A szerzői előszó szerint a létrehozás érdekében „ami csak ismeretek gyarapítására szolgálhat”, mindazt összegyűjtötte. Mint írta: „fölkutattam a jelentéktelennek látszó forrásokat is, és ezeket meg az alig szivárgó erecskéket olyan kútforró törekedtem egyesíteni, amelyből bőven meríthessen, ki a régi adatokra szomjúhozik, akár kriminalista, akár történétíró, akár pedig régiségbúvár legyen is az”.<sup>23</sup>

Vajna kitaposatlan úton indult műve létrehozása felé. A magyar történeti irodalomban addig csupán néhány kisebb írás jelent meg a téma kapcsán, ellentétben az általa jól ismert és használt német, osztrák munkákkal, amelyek mintaként szolgálhattak számára.<sup>24</sup>

A szerző alapvetően elsődleges, levéltári forrásokra alapozta művét. Mint írta, az országos, megyei, városi, községi levéltárak anyagában fellelt „írományokat áttanulmányoztam, a tárgyamra vonatkozással levő könyveket, ahol csak találtam, átolvastam”.<sup>25</sup> Vajna az akkoriban nagy számban megjelent vármegyei, városi monográfiákat átnézve számos adalékot nyert forrásként.<sup>26</sup> Ugyanígy hasznosította a forrásgyűjteményeket, a jog- és köztörténeti, a néprajzi kiadványokat, az ezen tematikájú folyóiratok, a napi sajtó vonatkozó cikkeit, sőt a szépirodalom és a népköltészet alkotásait is.<sup>27</sup>

A levéltári és a nyomtatott források mellett ismeretsegei, illetve közvetítők révén megkereste a vármegyék, települések, uradalmak tisztségviselőit, a helyi viszonyokat ismerő tanárokat, újságírókat, hogy a környezetükben található büntetési emlékekről adjanak tájékoztatást. Mivel Vajna korában történt a tradicionálisból a modern társadalomba való átmenet, így ennek tanújaként saját és mások emlékeit is fel tudta használni.<sup>28</sup>

A feltárt anyag rengeteg adalékát a szerző két kötetbe rendezte, amelyekből az első 696, míg a második 581 oldal terjedelmű, s a művet 181 illusztrációval is gazdagította.

A hatalmas monográfiában Vajna a magyarországi polgári jogrendszer előtti, jellemzően a szokásokon nyugvó tradicionális jog anyagát rendezte el. Az igazságszolgáltatás századokon át az emberek személyi állapota, rendi helyzete, lakóhelye szerint volt tagolt. A személyi és területi partikularizmus viszonyai között a bűn, annak megítélése és az azt követő büntetés is egyedi volt, jogegység nem létezett. Mint Vajna hivatkozott gondolatában írta, a büntetés célja a megtorlás és ezen keresztül az elrettentés volt. Ezen a helyzeten a 18. század felvilágosult abszolútizmusa idején kezdődött folyamatok változtattak, amelyek eredményeként hazánkban az 1848-as alkotmányos polgári forradalom betetőzését jelentő dualizmuskori jogalkotás és intézményrendszer létrehozása hozott gyökeresen újat.

Vajna művének felépítésében is jelezte a szankciórendszerben

akkor már primátust élvező szabadságvesztés fontosságát: az I. kötet az ezen intézmény hazai előfutárainak tekinthető megoldásokat mutatja be, míg a II. más és más viszonyokban a becsületet és a testet érintő, továbbá az életet elvevő büntetéseket veszi számba. Ennek megfelelően a mű az alábbiak szerint tagolódik:

#### I. kötet:

- Előzmények
- Szemeczi fenyítőház
- Tallói fenyítőház
- Szegedi fenyítőház
- Hajóvontatás és csatornaásás
- Politikai foglyok
  - A gályarabok
  - Az olasz foglyok
  - A politikai foglyok a XIX. században

#### II. kötet

- Katonai büntetések
- A nemzeti hadseregre vonatkozó rendszabályok
- A nemesi fölkelést érdeklő intézkedések
- A császári és a cs. kir. haderő törvényei, intézkedései a büntetésekről
- Iskolai fenyítés
- Megszégyenítő és megbecstelenítő büntetések
- Bevezetés
- Haj- és szakáll-lenyírás
- Megvesszőzés és kiscsprűzés, kicsapás



Régi hazai büntetések című könyvének címlapja

Szalmakoszorú

Pacalvetés

Kaloda

Gallér és hegedű alakú nyak- és kézkaloda

Alló nyak- és kézkaloda

Lábkaloda

Láb- és kézkaloda

Pellengér

Nyakló vagy nyakvas

Szégyenkő

Kényszerű séta vagy meghurcolás

Szégyenketrec

Faló és faszamár

Keresztre feszítés

Nyelvlakat

Önmeghazudtolás

Eklézsiakövetés

Kuriózumok

Kétféle halálos büntetés

Akasztás

Keréketörés

Az emberevők

Töredékek

A zenggi fonóház

A dalmát szigetekre való deportáció eszméje

A pesti dologház terve

Boszorkánypörök

Okmánytár

A büntetések széles skálát öleltek fel a megszégyenítéstől az élet elvételéig. Ugyanakkor a partikularizmus miatt a tartalomjegyzékben felsoroltak nem jelentettek országosan egységes megoldásokat, hanem csupán a szerző által felállított rendszert. Vajna a források alapján más szankciókat is felidézett művében, azok részletesebb kibontása nélkül.<sup>29</sup>

Az elítélte többféleképpen is hatott egy büntetés: pl. a pellengérré állítás megszégyenített, sértette a becsületet, a jó hirt, továbbá együtt járhatott testi fenyítéssel. A Vajna által felidézett selmezbányai gyakorlat szerint „vásárok alkalmával és vasárnapokon történt a szégyenfához való kikötés, hogy sok nép láthassa. Sokszor úgy hangzott az ítélet, hogy a bűnösnek magának kellett hangosan kiáltani: 'így jár a ki rágalmaz, vagy így jár a ki lop'. Ha nem kiáltotta, akkor a két városi poroszló vesszözte”.<sup>30</sup>

A legsúlyosabb büntetés, a halál végrehajtásának két módját írja le részletesen a mű, szövegben és képen felidézve az akasztófa és a kerék megjelenési formáit és alkalmazásuk módját. Az ítélet végrehajtásának – a megtorlandó bűn nagyságához mérve – volt egyszerű és minősített esete. Utóbbinál az elítélt élete elvétele előtt és után is bűnhődött. Erre hozta példának a szerző azt az 1595-ös ítéletet, amely a várat a töröknek feladó parancsnokkal szemben szabott ki: eszerint „jobb keze, mellyel esküjét a keresztyenség kárára könnyelműen megszegte és a kapitulációt aláírta, vágassék le, azután kötéllel az ég és föld között fölakasztassék és addig fojtassék míg lelkét kiadja; a Nap 3 napig süssön rá és csak azután oldják le és temessék el”, továbbá „jobb kezét örök emlékül egy vas rúdra tüzzék ki a bécsi bástyára, jószágait és várait kobozzák el”.<sup>31</sup>

A kialakuló börtönbüntetés során sem csak a szabadság elvesztésére került sor, hanem a test fenyítésére is. Így pl.

az első hazai intézet, Szempc 1772. évi szolgálati utasítása szerint „azokat, kik áhítra vagy munkára és tisztaságra komoly megintés után is dévajságból nem akarnák ráadni magukat, először egy vagy két napig kenyéren és vízen kell tartani, azután pedig fokozatosan 8, 12, 16, 20-tól 24 terjedő korbácsütéssel kell büntetni, és addig kell kenyér és víz mellett fenyíteni, míg igazán töredelem és engedelmesség nem mutatkozik”. A rabság az ítélet szerint is súlyosbodhatott a test büntetésével: erre szolgált pl. a pálcacsapás, korbácsütés, vasra verés, leláncolás, böjtölés, megbélyegzés. (Hazánkban a büntető törvényekre és gyakorlatra vonatkozó némely intézkedésről szóló 1871:52. tc. 1. §-a tiltotta meg a testi fenyíték fő-, mellék-, súlyosító vagy fegyelmi büntetesként való alkalmazását.)<sup>32</sup>

A műből kiderül a hajdani intézetek felszereltsége (pl. gyalog árnyékszék a szobákban), a rabok élelmezése, munkáltatása, az elítéltek és a személyzet fegyelmi viszonyai, a szökések, rendkívüli események (pl. rabnő teherbe ejtése).<sup>33</sup>

A tradicionális jogban az eljárás során alkalmazott eszközök gyakran azonosak voltak a büntetések végrehajtására vagy azok súlyosbítására szolgálókkal, hiszen a különböző szerszámok, módszerek egyaránt szolgálták a bizonyítást a vallomás kivétele érdekében, mint az elítélés utáni szankcionálást: ilyen volt pl. egy szögekkel kivert henger, a „spékelt nyúl”, amivel a testet a vattatásnál és kivégzésnél egyaránt lehetett gyötörni.<sup>34</sup>

A kegyetlen eszközök alkalmazása a társadalom szemléletéből fakadt, hiszen mint Vajna felidézte, századokon át a „keresztyén fölfogás a testet minden bűn forrásának, a kárhozat okozójának, a lélek üdve legnagyobb akadályának, tehát megvetendőnek tartotta. A melyet fölötte üdvös dolog gyötörni, elnyomni, hogy föl ne lázadjon”. Az emberek a „szenvedésnek tisztító, erkölcsjavító hatásáról szentül meg voltak győződve. A korponai csonttörő tuskón olvassuk, hogy 'A büntetettek megjavulnak'. Ehhez a szilárd vallási hithez hozzá járult még az az erős meggyőződés is, hogy az elrettentő példaadás a legbiztosabb, sőt egyetlen eszköz a büntetettek elkövetésének megelőzésére”. (A modern európai büntetőjog atyjának, Cesare Beccariának 1764-es, a változást jelentő megfogalmazása szerint viszont a gyötetés, a kivégzés a „nézők nagyobb része számára látványosság, egyesek számára pedig felháborodással vegyes szánakozás tárgya; mindkét érzés erősebben foglalkoztatja a nézők lelkét, mint az az üdvös félelem, amelyet a törvény sugallni kíván”. Mint megállapította, „nem a büntetés erőssége, hanem annak tartama az, ami a legerősebb hatással van az emberi lélekre. [...] Nem valamely gonosztevő halálának borzasztó, de múltó látványa a legerősebb fékje a bűnözésnek, hanem egy szabadságától megfosztott ember hosszantartó szenvedéseinek példája, aki igavonó baromként robotolva fizeti vissza a társadalomnak, amit ellene vétett”.<sup>35</sup>)

A mű a büntetés végrehajtásával és az eljárással kapcsolatos adatokon túl gazdag tárháza a régi anyagi büntetőjognak is; a közölt ítéletekből, tabellákból kiderül a büntetés kiszabásának oka (pl. rablás, pénzhamisítás, vérfertőzés, barommal való fajtalanlás, istenkáromlás), annak fajtája, mértéke, az alkalmazott más szankciók.

A feltárt adatok mutatják az elítéltek származását, nemét, vallását, foglalkozását, lakhelyét.<sup>36</sup>

A mű jogtörténeti kuriózumokat is közöl, amelyek közül a legmeghökkenőbb az 1782-ben Hont vármegyében – teljesen megalapozatlanul – emberevés miatt halálra ítélt cigányok elleni per anyaga, amelynek kapcsán a szerző megállapította, hogy az „esetben sem a tárgyi, sem az alanyi tényálladék megállapítva egyáltalán nincsen”, így a majd ötven kivégzés „törvényes gyilkosság, Justiz-Mord” volt.<sup>37</sup>

Vajna művének talán legfőbb értéke az a hallatlanul gazdag forrásanyag, amelyből felépítette a monográfiát. A szövegben idézett rengeteg eredeti okiraton túl még egy külön okmánytárat is csatolt: ezek a latin, német, magyar nyelvű szabályzatok, utasítások, ítéletek, jegyzőkönyvek, kimutatások hűen megvilágítják a századokon át létezett büntetőjog, eljárás, végrehajtás, s az adott korban élt emberek tevékenységének, gondolkodásának világát. A munka olyan forrásokat is megőrzött, amelyek az elmúlt évtizedekben megsemmisültek, elkallódtak, hozzáférhetetlenné váltak.<sup>38</sup>

Ugyancsak a munka értékét és alapvető forrás jellegét jelenti bőséges képanyaga, amellyel a szerző kiegészítette műve írásos részét. Az illusztrációk szemléletesen bemutatják a felhasznált eszközöket (pl. furatos, kancsuka, kalodák) és az alkalmazott megoldásokat (pl. lándzsafutás, lefejezés, deresre húzás, keréketörés).<sup>39</sup>

A monográfia megjelenését a korabeli történeti, jogi és néprajzi sajtó egyaránt tudatta. A méltatások kiemelték Vajna Károly kitarását, mivel „óriási adathalmazt kellett a szerzőnek átkutatni”, s a megírással kapcsolatos nehézségeket, hiszen a „régibűntetés-módok ezerféle szeszélyből folyó mozaik-szerűsége hihetetlenül” megnehezítette az „egységesítést és áttekinthetővé tételt”. A létrejött mű viszont „olyan adattömeget nyújt, amelyből bőven meríthet” minden olvasó és felhasználó, mivel az „nemcsak a kriminálístára nézve tanulságos, hanem kultúrtörténeti szempontból is becses”. Az elismerés szerint „lelkiösmeretes munkájának eredményére büszke lehet a szerző”, aki „járatlan rengetegbe vert utat, melyen az utána következőknek sokkal könnyebben fog esni a járás”. Az elvárás szerint a „mű ösztönzőül szolgáljon kutatóinknak az elolvasása nyomán kelő számos, sajnos merőben kiaknázatlan és pompás témára részletes feldolgozására”.<sup>40</sup>

Vajna olyan művet alkotott, amely megjelenése óta hivatkozásként szolgál a történelmi, jogi, néprajzi, nyelvész szerzők számára.<sup>41</sup> A monográfia az elmúlt száz év alatt könyvtárak ritka kincsévé, antikvár árverések olykor fel-

bukkanó becses darabjává vált, így nagy szolgálatot tett a Pytheas Kiadó, amikor 2007-ben reprintben kiadta a magyar kultúrtörténet egyik alapkönyvét.<sup>42</sup>

\*\*\*

Vajna Károly a büntetés múltjának feltárása során az írásos forrásokon túl nagy mennyiségű tárgyi anyag birtokába is jutott, és ez a „körülmény szolgáltatta az eszmét, hogy a még meglevő és megmenthető régi büntető emlékek összegyűjtésére vállalkozzék”.<sup>43</sup> E gyűjtés vezette őt arra a gondolatra, hogy megfelelő keretek között a tárgyak bemutatására is sor kerüljön. Így már a hivatalos létrehozása előtt *Országos Börtönügyi Múzeumnak* nevezett intézmény érdekében megkeresésekkel élt a hazai gyűjteményekhez a büntetésekhez kapcsolódó tárgyak átadása érdekében. Ezek „készséggel bocsátották át ilyenmű tárgyaikat”, így „aránylag rövid idő alatt sok becses régi emléket sikerült megmenteni a végpusztulástól”.<sup>44</sup>

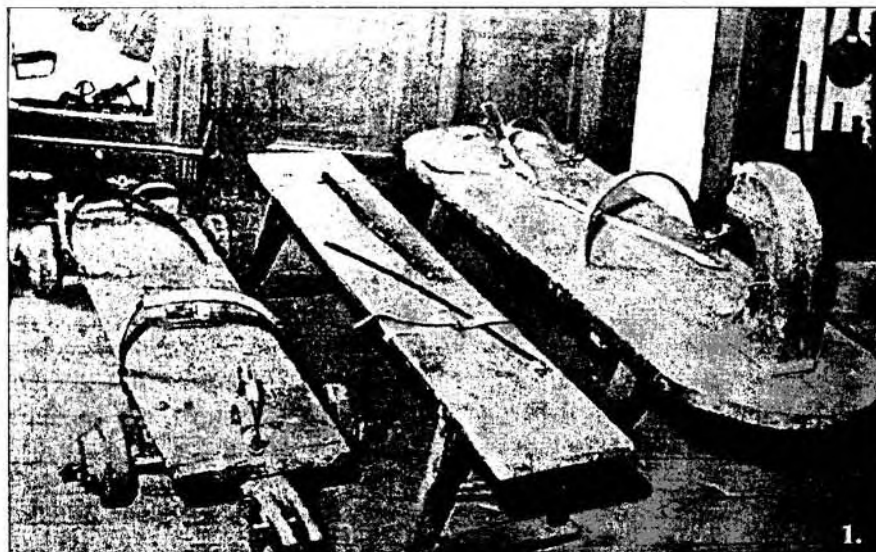
A királyi ügyészségek, fegyrintézetek, települések, magánemberek által adományozott tárgyakból Vajna 1910-ben hozhatta létre az új közgyűjteményt.<sup>45</sup> Ez év március 10-én adta ki Székely Ferenc igazságügy-miniszter – aki királyi főügyész-helyettesként korábban maga is foglalkozott büntetés-végrehajtási kérdésekkel<sup>46</sup> – 5900. számú rendeletét, amely alapján a „börtönügy szempontjából tanulságos tárgyak gyűjtésére és megőrzésére Országos Börtönügyi Múzeum” állíttatott fel.<sup>47</sup>

A célkitűzés szerint az intézmény a „fő figyelmet olyan tárgyra fordítja, amelyek a büntetés végrehajtásával, s általában a hatósági represszióval vagy prevencióval állnak összefüggésben”. Ennek megfelelően a gyűjtemény több részre tagolódott, amelyek az eljárás, s a büntetés történetére, a hatályos végrehajtására, továbbá a fogvatartottak néprajzára, lélek- és embertanára vonatkozó tárgyakat mutatták be. Könyv- és levéltár is tartozott a múzeumhoz, amelyet a gyűjtőfogházban helyeztek el.

Az itteni három terem az alapítás évében 2389 db telt foglalt magában: ezek részint a régi eljárásokra (pl. kínzóeszközök, bírói jelképek) és büntetésekre vonatkozó tárgyak (pl. deresek, korbácsok, pallosok, akasztófák), képek (pl. a legendás betyárvezérnek, Rózsa Sándornak és bandájának, valamint az őket elítélő bíróságnak a tagjai), iratok, a fegyrintézeti életre vonatkozó dolgok, rabmunkák (kötelek, lábtörlők) voltak. A múlt bemutatásán túl a múzeum olyan tárgyakat is őrzött, amelyek bűnjelképek voltak valamely perben (pl. hamis pénzöntvények, pecsétnyo-



Székely Ferenc igazságügy-miniszter



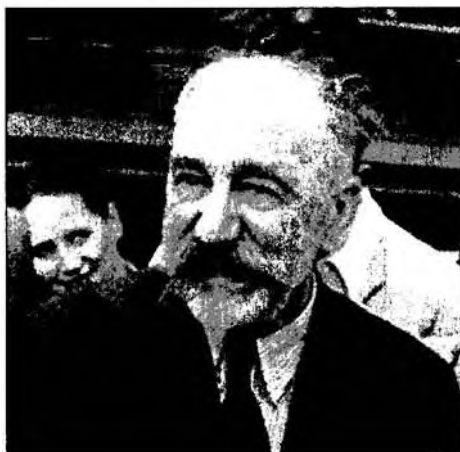
Az egykori Börtönügyi Múzeum tárgyi emlékeiből: 1. deresek, 2. fűvesztő szék és hóhérpallos  
(Both Ferenc bakó eszközei, akit Haynau hozott magával Magyarországra)

mók), illetve tanulságként szolgálhattak a fegyintézetek személyzete számára, így szökéshez használt (pl. fűrészé alakított kések) vagy becsempészett tárgyak elrejtésére szolgáló dolgok (pl. kefében, cipősarokban, könyvekben bankjegyek).<sup>48</sup>

A gyűjtemény részét alkották a rabok készítményei is, mivel a „bűnöző lelki világának, gondolkodásának megismeréséhez kétségtelenül becses adatokat szolgáltatnak eme tárgyak. Meggyőznek arról, hogy mennyi értékes anyag van sokszor a legselejtesebbnek tartott emberben. Criminalista, pszichiater, ethnografus egyformán talál a maga számára értékesíteni valót”. De értékesek ezek a dolgok a „gyakorlati börtönügyi pályán működők számára” is. Az elítélt művéhez felhasznál „mindent a mi a keze ügyébe kerül... Kenyér, cérna, kis darab rongy vászon, kavics, pléh, fa, papír”. Az ezekből készült alkotások „legtöbbször igen ötletesek. Ízlésről, humorról, számtalanszor nem csekély művész tehetségről tanúskodik egy-egy készítmény”. Így kiállításra kerültek pl. rajzok, üvegfestések, kenyérből gyúrt szobrok, nyakkendőtűk, faragások, lószőrfonások, társasjátékok, kártyák, életnagyságú emberi alak szilvماغból.<sup>49</sup>

A múzeum a 14. § szerint nem volt nyilvános intézmény, az a hivatalos közegek oktatására és tudományos célokra szolgált. A gyűjtőfogház igazgatója vezette, akit az ottani tisztviselők közül kijelölt múzeumi őr segített. Az IM részéről az intézményre egy „szakférfiú” felügyelt, akinek feladata a „múzeum igazgatásának és kezelésének ellenőrzése, tudományos vagy szakszempontról való szükséges irányítása volt”. Vajna mellett néhány évig a kiváló büntetőjogász, Vámbéry Rusztem látta el a feladatot.<sup>50</sup>

Létrehozása után is gyarapodott a gyűjtemény, mivel az IM a múzeum őret évente egy hónapra kiküldte az „országban még meglévő emlékek felkutatására”, továbbá magánosok és intézmények ajándékaival, letételeivel. A miniszter megkereste a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségét is, közölve, hogy a „börtönügyi tudományos művelése és a tudomány gyakorlati ismeretének előmozdítása érdekében országos börtönügyi múzeum felállítását rendelte el”. Ezért az „állami felügyelet alatt álló vidéki múzeumok a börtönügyi és kriminológiai szempontból érdekes tárgyak esetleges feles darabjainak az említett új múzeum részére való átengedésre felhívtak”.<sup>51</sup>



Vámbéry Rusztem 1947-ben

A szervezett gyűjtés eredményeként az igazságügy-miniszter 1913. évi jelentésében megállapította, hogy lényegesen gyarapodott a múzeum anyaga, különösen a levéltaré a városok és vármegyék régi bűnügyi irataival. Szükségessé vált, hogy a „múzeum a

közel jövőben a mainál megfelelőbb elhelyezést nyerjen, a mely a gyűjteménynek áttekinthetőbb és rendszeresebb elhelyezését tenné lehetővé”.<sup>52</sup>

A gyarapodásra (1914-ben 3758, 1918-ban 3805 darabból állt a gyűjtemény) és a végleges elhelyezés szándékára figyelemmel a múzeum helyiségeit is betervezték az IM építendő palotájába.<sup>53</sup> Az 1918 őszére elkészült épületbe azonban már csak Vajna Károly nyugdíjba vonulása után, 1922-ben költözött a múzeum.

Az ez év augusztus 16-án kiadott 27.475. IM rendelet újraszabályozta az intézmény alapszabályait.<sup>54</sup> Az 1. § szerint a múzeum „célja a börtönügyi és rokontermészetű szaktanulmányok előmozdítása, az ezek-

ből a szempontokból tanulságos tárgyakkal gyűjtése, megőrzése és tudományos búvárkodásra átengedése útján”. A felépítés szerint a gyűjtemény „A) A büntető törvénykezés és a büntetőügy szempontjából érdekes... B) A büntetések végrehajtásának jelen állapotát feltűntető... C) A letartóztatottak testi és szellemi sajátosságaira jellegzetes... D) A bűncselekmények megelőzése szempontjából jelentős tárgyak” osztályaira tagolódtak, amelyeket a könyvtár egészített ki.

A budapesti Markó utcai épület öt termében elhelyezett múzeum a nyilvánosság elől továbbra is elzárta működött. A magyarázat szerint ez „tapintatosság és mások jogos érdekei felett való örökös”, mivel ott „számos rabmunkát őriznek, melyeknek készítői bűnüket a fegyintézetben levezekelve visszatértek a polgári életbe”, és ha „nevük a nyilvánosság elé kerülne, ez őket erkölcsi és anyagi egzisztenciájukban fenyegetné”.<sup>55</sup>

A vajnai korszakhoz képest ekkoriban a múzeum bővülése csekélyebb (1922: 3705, 1929: 3712, 1938: 3820, 1941: 3871 db), s elsősorban az akkori büntetés-végrehajtáshoz kapcsolódó dolgokkal gyarapodott. Az őrszemélyzet okulására sok szökésnél és öngyilkosságnál használt eszközt (pl. különböző anyagokból készült kötelek, hurkok) állítottak ki.<sup>56</sup> A legtöbb új tárgy az elítéltek alkotása volt, amelyekről „meglepetéssel, csodálkozással tapasztalja a látogató, hogy a szabadságától megfosztott

ember az ő kényszerítéltségében, az unalmában mi mindent tud alkotni”. Az ezeket bemutató teremben látottak „inkább iparművészeti kiállításra emlékeztetnek, mint rabmunkák megőrzésére szánt múzeumra”. E készítmények „nagyreszt határozott tehetségről tanúskodnak, sokszor ízlésesek, ötletesek”. Ezek között a legértékesebb, s a legnagyobb munkával létrehozott az a hatalmas, a világ 16 nagyvárosának idejét mutató állóóra volt, amelyet 1915–1918 között, fából készített Vácon egy elítélt kosárfonósegéd.<sup>57</sup>

A gyűjtemény Budapest 1944–1945-ös ostroma idején jelentősen károsodott, a múzeum pedig az új politikai berendezkedés idején megszűnt. Maradékának jelentős része 1949-ben Kiskunfélegyházára, a Kiskun Múzeumba került. Ebből az anyagból rendezte meg 1969-ben a kiváló jogtörténész, Bónis György *A magyar büntetőjog emlékei 1514–1919* című tárlatot, amely némi átalakítással a mai napig látható.<sup>58</sup>

\*\*\*

Vajna Károly életét és művét áttekintve megállapítható, hogy a műveltségén, érdeklődésén, hivatásán keresztül a történelem egy sajátos részét feltáró, az azzal kapcsolatos tudást megalapozó embert tisztelhetünk személyében, akinek neve örökre fennmarad a magyar kultúrában.

NÁNÁSI, LÁSZLÓ

## Leben und Werk des Schöpfer der ungarischen historischen Kriminalwissenschaft, Károly Vajna (Zusammenfassung)

Der Vortrag bietet einen Überblick über das Leben und Werk von Károly Vajna (1851–1931), den Schöpfer der ungarischen Strafwissenschaft. Vajna diente als Kommissar, dann an verschiedenen Posten in der Strafvollzugsverwaltung; er war Direktor des Bezirksgefängnisses in Szeged, dann des Landessammelgefängnisses Budapest. Sein hervorragendes Werk ist die zweibändige Monografie *Alte Strafen unseres Landes*, die auf eine gewaltige Sammlung von Quellen basiert; es bietet reiche Angaben zur

Strafvollzug, zum Strafverfahren und zum alten materiellen Strafrecht. Das andere wichtige Ergebnis der Forschungen von Vajna ist die Gründung des Landesgefängnismuseums (1910), das im Jahre 1922 in den Justizpalast in der Markó Straße umzog. Die nach der Verwüstung des zweiten Weltkriegs verbliebenen Gegenstände gelangten 1949 nach Kiskunfélegyháza, ins Kiskun-Museum, das im Jahre 2011 das Andenken von Vajna mit der Einweihung des Vajna-Saales und mit einer wissenschaftlichen Tagung gepflegt hat.

## Jegyzetek

\* A kiskunfélegyházi Kiskun Múzeum 2011. október 17-iki emlékülésén tartott előadás szerkesztett változata.

<sup>1</sup> Az életrajzi adatok forrásai: A nagyenyedi ev. ref. egyházközség családkönyve Nagyenyedi Gyülekezet, Személyi táblázat 17.; Budapesti Királyi Országos Gyűjtőfogház fegyőrség nyilvántartásai (1881)1896–1944(1950); Budapest Főváros Levéltára (BFL) VI-I.101.j. (Ennek rendelkezésre bocsátását köszönöm Dobrotka Katalinnak). Az apa, Vajna Antal szerepére lásd: *A Bethlen-Kollégium legújabb története* (Nagyenyed, 1896, 187–189. p.)

<sup>2</sup> *A magyar királyi jogakadémia és joglyceumok története* (Pest, 1873, 231. p.)

<sup>3</sup> A hivatkozott törvények forrása a Pomogyi László szerkesztette *Corpus Juris Hungarici – A törvényekbe zárt történelem* (CD-ROM, KJK-Kerszöv, Budapest, 2000. január 1.).

<sup>4</sup> Magyarországi Rendeletek Tára (RT), 1875, 216. p.

<sup>5</sup> Az építkezésekre lásd Megyery István (szerk.): *A magyar büntetőügy és az országos letartóztatási intézetek* (Budapest, 1905, 254–255., 425–524. p.); Nánási László: *A magyar királyi ügyészség története* (Budapest, 2011, 89–90., 122., 152–153. p.)

<sup>6</sup> Megyery: i. m., 293. p.

<sup>7</sup> Vajna Károly: *A pátronázsról, vagyis a rabok és azok családja fölött való gyámkodásról* (Protestáns Egyházi és Iskolai Lap [PEIL], 1903. 35., 549. p.; a továbbiakban Vajna, 1903)

<sup>8</sup> Megyery: i. m., 297., 487., 511. p.

<sup>9</sup> Vajna, 1903: i. m., PEIL 1903. 36., 565. p.

<sup>10</sup> *Patronage* (Jász Újság 1910. 3., 3. p.); *Országos Protestáns Patronage Egyesület megalakulása* (PEIL 1909. 6., 92. p.); *A dunaalmási szeretetház felavatása* (Dunántúli Protestáns Lap, 1912. 46., 398. p.); Vajna, 1903: i. m., PEIL 1903. 37., 582. p.; Szabó György:



- Patronage a kir. országos gyűjtőfogházban* (Jogtudományi Közlöny, 1908. 4., 25. p.)
- <sup>11</sup> Hodoreán János: *A szamosújvári kir. országos fegyintézet múltja*. In: Szongott Kristóf–Vajna Károly–Hodoreán János: *A szamosújvári vár* (Szamosújvár, 1898, 57. p.)
- <sup>12</sup> Sz. K.: Vajna Károly fegyintézeti igazgató. In: Szongott–Vajna–Hodoreán: i. m., 63–64. p.; Vajna Károly: *A szamosújvári vár leírása*. In: Szongott–Vajna–Hodoreán: i. m., 11–39. p.
- <sup>13</sup> Edvi Illés Károly: *A börtönügyi kongresszus*. (Budapesti Hírlap [Bp.H.], 1905. 243., 8. p.)
- <sup>14</sup> *A nemzetközi börtönügyi kongresszus* (Vasárnapi Ujság, 1905, 36., 570. p.); *A börtönügyi kongresszus* (Bp.H. 1905. 249., 7. p.)
- <sup>15</sup> Megyery: i. m., 489. p.; lásd *Les institutions pénitenciaires de la Hongrie* (Budapest, 1905, 1–634. p.)
- <sup>16</sup> *Ethnographia*, 1905. 6., 394. p.; *Ethnographia*, 1906. 1., 64. p.; Vajna Károly: *Meglakolt emberi állkapcsok* (Néprajzi Értesítő, 1904. 1–2., 85–91. p.)
- <sup>17</sup> Budapesti Büntető Törvényszék B.5736/1919. Budapesti Királyi Büntető Törvényszék büntető peres iratai 1919–1950 BFL VII.5.c.; Görög Staub Károly–Patay Géza: *Wekerle Sándor* (Budapest, 2011, 229–231. p.)
- <sup>18</sup> *Presbiterválasztás Budapesten* (PEIL 1906. 28., 445. p.); *A Budapesti Református Egyház új szervezete* (PEIL 1909. 24., 384. p.); Barabás Endre (szerk.): *Nagyenyei vendiákok 1908–1926* (Budapest, 1926, 16. p.)
- <sup>19</sup> *Meghalt a gyűjtőfogház volt igazgatója* (Bp.H. 1931. 159., 11. p.)
- <sup>20</sup> Például: *Az Osztrák–Magyar Monarchia irásban és képen*. 1–21. köt. (Budapest, 1887–1901); Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország városai és vármegyéi*. 1–26. köt. (1896–1914); Márkus Dezső (szerk.): *Magyar jogi lexikon*. 1–6. köt. (Budapest, 1898–1907); Malonyai Dezső: *A magyar nép művészete*. 1–5. köt. (Budapest, 1907–1922.)
- <sup>21</sup> Például: Pulszky Ágost–Tauffer Emil: *A börtönügy múltja, elmélete és jelen állása, különös tekintettel Magyarországra* (Pest, 1867); Részó Ensel Sándor: *Fegyhazi reform Magyarországon* (Pest, 1868); Tóth Mór: *Tanulmányok a börtönügy terén* (Eger, 1874); Tauffer Emil: *A szabadságvesztés büntetés különféle neveinek végrehajtása és a pénzbüntetés* (Budapest, 1880); *Börtönügy a magyar királyi országos fegyintézetekben* (Budapest, 1885); Török Kálmán: *Emlékirat a szegedi királyi kerületi börtön és kir. törvényszéki fogházakról* (Szeged, 1886); Uhlyarik Albin–Balkay István: *Elzárás nélküli kényszermunka* (Budapest, 1893); Gruber Lajos: *A rabélemezés* (Budapest, 1901); Finkey Ferenc–Balogh Jenő: *A börtönügy jelen állapota és reformkérdései* (Budapest, 1904)
- <sup>22</sup> Vajna Károly: *Hazai régi büntetések*. I. köt. (Budapest, 1906, 3–5. p.)
- <sup>23</sup> Uo., 3. p.
- <sup>24</sup> Széll Farkas: *A becstelenség és a bíróság előtti megkövetés a Debreczen városi régi jogban* (Debrecen, 1897); *Testi büntetések a Debreczen városi régi jogban* (Debrecen, 1903); Dombóváry Géza: *Fenyítő eljárás és büntetési rendszer Pest megyében a XIX. század első felében* (Budapest, 1906). A német szakirodalomból lásd pl.: Wrede, Richard: *Die Körperstrafen bei allen Völkern von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Kulturgeschichtlichen Studien* (Dresden, 1898). Rudolf Quanter több művet jelentetett meg a témában: *Die Folter in der deutschen Rechtspflege sonst und jetzt – Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Strafrechts* (Dresden, 1900); *Die Schand- und Ehrestrafen in der deutschen Rechtspflege – Eine Kriminalistische Studie* (Dresden, 1901); *Die Leibes- und Lebensstrafen bei allen Völkern und zu Zeiten* (Dresden, 1901); *Die Sittlichkeitsverbrechen im Laufe der Jahrhunderte und ihre strafrechtliche Beurteilung*. Richard Brandt-ial (Berlin, 1904); Az osztrák irodalomból lásd pl. von Maasburg, Michael Friedrich: *Die Galeerenstrafe in den deutschen und böhmischen Erbländern Oesterreichs* (Wien, 1885); *Die Strafe des Schiffziehens in Oesterreich (1783–1790) – Nebst einem Rückblick auf das altösterreichische Gefängnißwesen* (Wien, 1890); Leitmaier, Victor: *Oesterreichische Gefängniskunde* (Wien 1890).
- <sup>25</sup> Vajna, 1906: i. m., I. köt. 4. p. Vajna kigyűjtötte pl. a Császári és Királyi Hadi Levéltár, a Magyar Országos Levéltár, Bars, Csongrád, Hont, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyék, Baja, Kecskemét, Körömcébánya, Szeged városok, Jászládány község iratanyagát.
- <sup>26</sup> Például Balla Gergely: *Nagy-Kőrösi krónika* (Kecskemét, 1856); Jakab Elek: *Kolozsvár története oklevéltárral*. 1–3. köt. (Budapest, 1870–1888); Lehoczky Tivadar: *Bereg vármegye monográfiája* (Ungvár, 1881); Szendrei János: *Miskolc város története és egyetemes helyirata*. 1–5. köt. (Miskolc, 1886–1911); Reizner János: *Szeged története*. 1–4. köt. (Szeged, 1899–1900); Szongott Kristóf: *Szamosújvár sz. kir. város monográfiája* (Szamosújvár, 1901); Petri Mór: *Szilágy vármegye monographiája* (Budapest, 1901)
- <sup>27</sup> Például: Wenzel Gusztáv: *Árpádkori új okmánytár*. 1–12. köt. (Pest, 1860–1874); Szilády Áron–Szilágyi Sándor: *Török-magyar kori történelmi emlékek* (Pest, 1863); Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen (szerk.): *A magyar törvény-hatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. 1–5. köt. (Budapest, 1885–1902); Takáts Sándor: *Lapok egy kis város múltjából* (Komárom, 1886); Király János: *Pozsony város joga a középkorban* (Budapest, 1894); Timon Ákos: *A magyar alkotmány- és jogtörténet* (Budapest, 1899); Demkó Kálmán: *A felső-magyarországi városok életéről a 15–17. században* (Budapest, 1890); Thaly Kálmán: *Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve 1706–1709* (Budapest, 1901); Arany László–Gyulai Pál (szerk.): *Magyar Népköltési Gyűjtemény. I. Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből* (Pest, 1872); Endrődi Sándor: *Magyar népdalok* (Budapest, 1906); *Jogtudományi Közlöny, Budapesti Hírlap, Az Újság, Debreczen, Függetlenség; Gyöngyösi István, Tinódi Lantos Sebestyén, Petőfi Sándor versei.*
- <sup>28</sup> Vajna, 1906: i. m., I. köt. 4. p. A Kiskun Múzeum (KM) adattára több Vajnához intézett levelet őriz a gyűjtésről, pl. 92.22.1. Horváth Árpád Szolnok-Doboka vármegyei főispáni titkár, Dés, 1904. május 31.; 91.21.1. Galsai Kovách Ernő volt lipótvári, illavai, váci fegyházigazgató Vác, 1905. december 23., 2000.208.1. Gróf Esterházy Mihály uradalmi központi hivatala Pozsony, 1906. január 31. Vajna apja saját emlékeit is felidézte a nagyenyedi tanodából való kicsapásról, továbbá ismerőseit, mint a híres ítéletvégrehajtónak, az 1880-as években működött Kozarek Ferenc özvegyének, vagy a már említett Kovách Ernőnek az akasztás végrehajtásáról, lásd: Vajna, 1906: i. m., II. k. 67., 188–189., 223., 239. p.
- <sup>29</sup> Például rudakkal való megnyomatás, lófarkon meghordozás, zsákba varrás, kocsihúzás, a bűnös házának lerontása, utcatisztítás (uo., II. köt., 121., 151., 162., 164. p.)
- <sup>30</sup> Uo., II. köt., 115. p.
- <sup>31</sup> Uo., II. köt., 192–193. p.
- <sup>32</sup> Uo., I. köt., 55., 219., 257., 286–287., 291–309. p.
- <sup>33</sup> Uo., I. köt., 126., 133–135., 389–390. p.
- <sup>34</sup> Uo., II. köt., 240., 574. p.
- <sup>35</sup> Uo., II. köt., 246–247. p. A magyar gyakorlatra befolyással bírt német megoldásokra lásd: Richard van Dülmen: *A rettenet színháza – Ílékezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban* (Budapest, 1990); Cesare Beccaria: *Büntetés és büntetés* (Budapest, 1967, 88–89. p.)
- <sup>36</sup> Vajna, 1906: i. m., I. köt., 107–108., 112., 117–120., 172–173., 264–275. p.
- <sup>37</sup> Uo., 251–294. p.
- <sup>38</sup> Például az ún. emberevő per iratai elkallódtak a Hont vármegyei levéltárból, lásd: Puskás Péter–Végh József: *Előítélet és vérpád: az „emberevő” cigányok pere* (Vác, 1998, 6. p.), így a 44–72. p. Vajna művét használta. Ilyenek a magánszemélytől származott források, pl. a Pékár József nyugalmazott budapesti rendőrfőkapitány-helyettes birtokában volt, 1739. április 20-án kelt hadi artikulások, huzsárrendtartás (Vajna, 1906: i. m., II. köt., 28–39. p.)
- <sup>39</sup> Uo., II. köt., 26–27., 74–77., 81., 86., 100–111., 226–230. p.
- <sup>40</sup> *Századok*, 1907. 10., 957. p.; *Jogállam*, 1907. 6., 479. p.; *Magyar Jogász-Ujság*, 1907. 15–16., 191. p.; *A Jog*, 1907. 22., 176. p.; Varró István: *Vajna Károly: Hazai régi büntetések* (Ethnographia, 1908. 1., 64. p.)
- <sup>41</sup> A büntetőjog kimagasló tudósa, Agyal Pál a munkát a „büntető eljárásjog történetét érdeklő jelentős művek” egyikeként használ-

- ta *A magyar büntetőeljárás jog tankönyve* (I. köt. Budapest, 1915, 34. p.) megírásához. Lásd pl. Tolnai Vilmos: *A régi büntetőjog néhány nyelvi maradványa* (Magyar Nyelv, 1913. 5., 6., 7.); Makoldy Sándor: *A káromkodás elterjedése és büntetése hazánkban 1850-ig* (Ethnographia, 1926. 3., 4.); Bónis György: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708* (Budapest, 1962); O. Nagy Gábor: *Mi fán terem? – Magyar szólásmondások eredete* (Budapest, 1965); Bálint Sándor: *A szögédi nemzet*. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976–1977* (Szeged, 1977); *Magyar néprajzi lexikon* (Budapest, 1977–1982); Tárkány Szücs Ernő: *Magyar jogi népszokások* (Budapest, 1981); Molnáré Bánki Erzsébet: *Betyárok a Kiskunságban* (Debrecen, 1999); Davidovics Krisztina: *A halálbüntetés végrehajtásának liturgikus elemei – A hóhér*. In: Mezey Barna (szerk.): *Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok* (Budapest, 2006); Pomogyi László: *Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár* (Budapest, 2008); Mezey Barna: *Régi idők tömlőei – Büntetések, börtönök, bakók* (Budapest, 2010)
- <sup>42</sup> [http://axioart.com/?op=live\\_item&id=340119](http://axioart.com/?op=live_item&id=340119) (2008. március 28.) 483.; uo.: 457321 (2009. március 7.) 326. tétel. Érdekesség, hogy készült a műből egy kéziratos, 60 színes képpel illusztrált, 606 oldalas összeállítás, lásd: *Kivonat a Vajna Károly kir. tanácsos és bpesti kir. orsz. gyűjtőfogház igazgatójától írt műből – 1906*. Leírta Klir József (1927). In: <http://www.buchfreund.de/results.php?q=Folterinstrumente>, mely szerint az eredeti „gedrucktes Werk scheint selten zu sein, gilt aber als klassische Arbeit und Standardwerk über das Strafrecht in Ungarns Geschichte”.
- <sup>43</sup> Szabó György: *Kalauz az Országos Börtönügyi Múzeumban* (Budapest, 1913, 3. p.)
- <sup>44</sup> uo., 3. p.; Jelentés az egyesület 1908. évi működéséről. In: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület Évkönyve 1909* (Kolozsvár, 1909, 7. p.)
- <sup>45</sup> Szabó György, 1913: i. m., 43–47. p.
- <sup>46</sup> Pl. Székely Ferenc: *Börtönügyünk jelen állapota* (Magyar Igazságügy, 1874, I. köt., 101–127. p.)
- <sup>47</sup> RT 1910, 308–313. p.
- <sup>48</sup> A számadatok forrása: A Magyar Királyi Kormány működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv (Jelentés). (Budapest, sorozat, 1910–1941); Szabó György, 1913: i. m., 8., 16., 19., 21., 23., 26., 32. p. A gyűjteményről közölt képek forrása: Szladek Barna: *A börtönügyi múzeumban* (Csendőrségi Lapok, 1929. I., 2., 3.)
- <sup>49</sup> Szabó György, 1913: i. m., 9–11., 17. p.
- <sup>50</sup> *Magyarország tiszti cím- és névtára 1912* (Budapest, 1912, 501. p.); uo., 1918 (Budapest, 1918, 506. p.)
- <sup>51</sup> Szabó György, 1913: i. m., 3. p.; M. K.: *Országos börtönügyi múzeum* (Erdély, 1912. 12., 191. p.)
- <sup>52</sup> *Jelentés 1913*, 196. p. Itt nyert elhelyezést pl. a szászvárosi törvényszék 1739–1848 közötti jegyzőkönyveinek 92 kötet, Szombathely jegyzőkönyvei 1716–1752-ből, a nagyenyedi református kollégium iskolatörvényeinek és törvényszékének, a betyárvilág felszámolására 1869-ben Szegedre delegált törvényszéknek a jegyzőkönyvei, az e bíróság mellett működött Pest megyei tiszti ügyészek rabkönyvei, a pápai uradalom rabjegyzékei 1803-ból, In: *Az Országos Börtönügyi Múzeum tárgyainak ismertetése, könyvtárának és irománytárának jegyzéke (1923)* (Budapest, 1923; 62. p.; a továbbiakban: Ismertetés)
- <sup>53</sup> A Magyar Királyi Igazságügyi Minisztérium palotájának költségvetése 1913. május 9. 7. KM 81.9.1.
- <sup>54</sup> *Igazságügyi Közlöny*, 1922. 8., 466–469. p.
- <sup>55</sup> Szladek: i. m., 1929. I., 7. p.
- <sup>56</sup> *Ismertetés 1923*, 34–36. p.
- <sup>57</sup> Szladek: i. m. (1929. 2., 44. p. és uo. 1929. 3., 72. p.) Az óra jelenleg a Kiskun Múzeumban van.
- <sup>58</sup> Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): *A százéves Kiskun Múzeum* (2002, 56–57. p). Átadás-átvételi elismervény 1951. február 2. KM 2007.44.7. A Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza állandó kiállításának tématerve 1968. szeptember 23. KM D.A.69.81.; Nánási László: *Hazai büntetés-végrehajtási emlékek a Kiskun Múzeumban* (Börtönügyi Szemle, 2010. I., 79–82. p.)



A hercegprimási címet viselő esztergomi érsek nemcsak a magyar katolikus egyház vezetője volt, hanem egyben közjogi méltóság is, az „első zászlósúr”. Emiatt jogi normákba foglalt vagy szokásjogként élő kiváltságai és azok gyakorlati érvényesülése rámutat állam és egyház viszonyának jellegzetességeire a Horthy-korszakban.

A magát „keresztény-nemzetinek” mondó rendszer számára fontos legitimációs tényezőt jelentettek az egyházak, különösen is a katolikus egyház. Híveinek nagy száma miatti társadalmi befolyása, iskoláin keresztül az oktatásban játszott szerepe, földbirtokai révén gazdasági súlya, valamint a Szentszék mint nemzetközi politikai tényező mind-mind felértékeltek jelentőségét. Ezzel párhuzamosan és kölcsönhatásban a katolikus egyházban ekkor bontakozott ki igazán az a megújulási folyamat, amely az 1894–1895-ös egyházpolitikai törvények körüli konfliktusokra adott válaszok nyomán indult el társadalmi, politikai és hitéleti téren a katolikus vallású magyar állampolgárok közösségeiben.

A magyar hercegprimás jogait két csoportra oszthatjuk aszerint, hogy egyházjogi vagy közjogi jellegű kiváltságokról van-e szó.

## MŰHELY

Csíky Balázs

### A magyar hercegprimási méltóság jogi helyzete a két világháború között

#### Az esztergomi érsek metropolitai és primási joghatóságának változásai

Az esztergomi érsek nemcsak egyházmegyéjének volt vezetője, hanem az esztergomi érseki tartományba tartozó egyházmegyék felett is ún. metropolitai joghatóságot gyakorolt. 1922-ben a Szentszék az esztergomi egyházmegye Csehszlovákiához került részéből létrehozta a nagyszom-